

MARTA MARFANY I SIMÓ

L'ÚLTIM CATALÀ COLONIAL:
ELS EMIGRANTS MENORQUINS A ALGÈRIA
DURANT ELS SEGLES XIX I XX*

A Pere Marfany

L'exèrcit francès ocupà, el juny de 1830, la ciutat d'Alger. Malgrat que Algèria no esdevingué francesa fins al 1848 i que el control militar total no es produí fins al 1875, aquest territori africà va atraure un corrent migratori europeu —més que no pas francès— ja des de 1830, el qual augmentà considerablement durant els anys posteriors. En un primer període colonial, el govern francès propicià l'emigració d'habitants del nord d'Europa —francesos, alemanys, suïssos i irlandesos—, amb la idea que Algèria fos l'Amèrica del Nord mediterrània.¹ Així doncs, el 1841 es creà un «Comité de Colonisation par l'émigration», l'objectiu del qual era recaptar colons del nord d'Europa, oferint-los el viatge a Algèria de franc i una concessió de terra.² Malgrat tots aquests avantatges, els colons originaris del nord d'Europa no foren gaire nombrosos i, en canvi, la realitat demostra que es tractà d'una emigració majoritàriament mediterrània (espanyols, italians, maltesos i catalans). Aquests colons mediterranis s'establiren a Algèria de manera definitiva i, en alguns casos, foren prou nombrosos i tingueren una cohesió social prou

* Voldria agrair la col·laboració de Mila Segarra i Vicent de Melchor, les idees i suggeriments dels quals han millorat considerablement aquest article. També vull donar les gràcies a Bernat Ménétrier per totes les dades i documents que m'ha fet arribar —que són la base d'aquesta investigació— i a Jean-Jacques Jordi per proporcionar-me els seus articles inèdits o en curs de publicació. A tots quatre, moltíssimes gràcies.

1. Jean-Jacques JORDI, *Menorca, una isla en Argelia. Los menorquines como arquetipo de migraciones deseadas*, en curs de publicació (Conferència llegida a la IV Trobada d'Historiadors i Arqueòlegs de Menorca, «Menorca i el món mediterrani: relacions econòmiques, socials, polítiques i culturals». Maó, octubre de 1997).

2. Jean-Jacques JORDI, *op. cit.* El viatge de franc a Algèria i la concessió de terra per a nord-europeus és interpretat per Jordi com a prova de l'interès del govern francès per afavorir un corrent migratori cap a Algèria comparable, pel seu origen, al d'Amèrica del Nord.

forta com per conservar i transmetre a les generacions posteriors la llengua i la cultura pròpies.

En aquest sentit, cal destacar, pel que fa a l'àmbit català, els colons alacantins i menorquins, tot i que també fou important la presència de rossellonesos (inclosos oficialment en l'emigració francesa) i, en menor grau, de mallorquins. L'emigració alacantina a Algèria, que ha estat força estudiada des del punt de vista històric,³ se situa a l'Oranès (part occidental d'Algèria), juntament amb els emigrants espanyols de Múrcia i Almeria, mentre que els menorquins s'instal·laren als voltants d'Alger, fet que s'explica, en ambdós casos, per la proximitat d'aquestes zones amb el lloc d'origen dels colons.⁴ De fet, la proximitat geogràfica anà estretament lligada amb el comerç, ja que, en els inicis de l'emigració, les Illes Balears —Menorca en primer lloc— dominaven el comerç i el transport marítim espanyol amb Alger i Alacant, Múrcia i Andalusia, el que es feia amb Orà. Tanmateix, cal tenir present que, en termes generals, eren les Illes Balears les que dominaven el comerç espanyol amb Algèria, no només durant aquest període, sinó també abans de l'ocupació francesa.⁵ A banda d'aquests factors, el corrent migratori de

3. Vid. José F. BONMATÍ, *La emigración alacantina a Argelia* (Alacant, Publicacions de la Universitat, 1988); Juan Bta. VILAR, *Los españoles en la Argelia francesa* (Múrcia, Centro de Estudios Históricos/Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Universidad de Murcia, 1989).

4. Juan Bta. VILAR, *op. cit.*, p. 75. Vilar considera que els alacantins se situaren a l'Oranès per raons de proximitat geogràfica i per les afinitats d'aquest territori amb les comarques d'origen. D'altra banda, la localització de la resta de l'emigració a Algèria també es pot explicar per aquests motius: pel que fa als menorquins, la distància entre Maó i Alger és només d'uns 363 quilòmetres —196 milles— i, pel que fa als maltesos i als italians, cal dir que s'instal·laren als departaments d'Alger i de Constantina, situats a l'est d'Algèria, més pròxims a les respectives zones d'origen.

5. Els segles XVIII i XIX diversos menorquins van tenir interessos comercials (especialment bladers) a Algèria, i alguns menorquins il·lustres fins i tot van ostentar representació diplomàtica a les regències del Nord d'Àfrica. Vid. Juan Bta. VILAR i M. Lluïsa DUBON, *Algunes notícies entorn dels riscos de la presència balear a les mars d'Algèria al començament de la fase colonial. Naufragis, acció del cors musulmà i exaccions franceses al 1833*, «Randa», núm. 20 (1986), ps. 47-54; Eloy MARTÍN CORRALES, *El comerç de Catalunya amb els països musulmans al segle XVIII*, «L'Avenç», núm. 108 (1987), ps. 26-32; Román PIÑA (ed.), *Las instituciones de Menorca en el siglo XVIII. El fondo documental de Francesc Seguí* (Palma, «Sa Nostra», 1986); Mikel de EPALZA, *Los Soler menorquines en el Mediterráneo islámico (Magreb y Oriente) y la expansión mediterránea de los menorquines (siglos XVIII-XIX)*, «Revista de Menorca», (1er semestre 1980), ps. 106-110.

menorquins cap a Algèria s'explica principalment per l'estreta relació de Menorca amb la campanya militar francesa i per la necessitat de donar solució a la crisi econòmica de l'illa, tot i que hi hagué altres condicionants secundaris.⁶ En primer lloc, doncs, cal dir que França considerava el port de Maó com una base imprescindible per a qualsevol acció en terra africana a causa de la seva importància estratègica, a mig camí entre la base naval de Toló i Alger. Així doncs, el 1830 fou organitzada a Maó i a Es Castell la rereguarda de la marina francesa i durant un temps, hospitals improvisats acolliren els soldats francesos ferits.⁷ En segon lloc, Menorca patia un excedent demogràfic excessiu per als recursos i l'economia de l'època, greument afectada per la prohibició del govern espanyol d'introduir blat estranger a la Península.⁸

L'emigració de menorquins cap a Algèria, doncs, fou primerenca: començà ja el 1830 seguint l'exèrcit francès i el 1834 Alger ja tenia una «Rue de Mahon». Així, entre els anys 1830 i 1850 emigraren de Menorca unes 9.500 persones, 6.000 de les quals es calcula que s'establiren a Algèria definitivament.⁹ A tall d'exemple, l'any 1836, sortiren a

6. Sembla ser que molts joves menorquins emigraren a Alger per evitar el servei militar: «...la por d'ésser quintats i d'haver d'abandonar l'illa fou tan gran que l'últim recurs que trobaren els joves fou el casament, ja que els casats estaven exempts d'ésser cridats a files. Es produí un vertader desig de casar-se fos amb qui fos (...) quan (...) es veien amb la impossibilitat d'alliberar-se'n, no tenien cap altre camí que el de l'emigració a la propra colònia francesa d'Alger, on, a més a més, obtenien beneficis amb la seva feina i trobaven relacions d'amistat entre els menorquins ja establerts en aquella colònia» (Jaume GOMILA, *L'emigració menorquina a Algèria (1830-1850)*, «Revista de Menorca» (primer trimestre 1989), ps. 5-97).

7. Vid. Juan Bta. VILAR, *Las Baleares y la expedición francesa a Argel en 1830*, «Mayurqa», núm. 13, ps. 220-225.

8. «...l'any 1820 el govern espanyol, pressionat pels interessos bladers castellans, prohibí la introducció de blat estranger a la Península. Amb aquesta disposició es donà un cop de mort al comerç que nombrosos vaixells menorquins feien amb els ports d'Odessa i Taganrog a la mar Negra, a part del d'Alexandria i d'altres ports del Llevant, important blat als ports del Mediterrani occidental, principalment a la Península Ibèrica. Això enfonsà la marina mercant menorquina i deixà un gran nombre de gent de la mar sense feina. A més, altres sectors econòmics resultaren també afectats per aquesta crisi. Es produí un retorn al camp. De totes maneres, l'agricultura menorquina del segle XIX, amb la terra en mans d'uns pocs propietaris i afectada per una sèrie de males collites que es patiren en aquells anys, no podia donar solució a la crisi». (Jaume GOMILA i Josep SASTRE, *L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)*, «Revista de Menorca» (Quart trimestre 1988), ps. 481-551.

9. Jaume GOMILA, *op. cit.*, ps. 18-19.

l'estranger 2.589 menorquins, 2.468 dels quals es dirigiren a Alger i 46 a Orà.¹⁰ De fet, el govern francès acabà considerant els menorquins com a «bons migrants»,¹¹ la qual cosa afavorí l'emigració i, consegüentment, el despoblament de l'illa —de 38.883 habitants el 1830 es passà a 30.170 el 1845—,¹² fet que preocupava força les autoritats locals.¹³ Segons l'historiador Jean-Jacques Jordi,¹⁴ va haver-hi dues etapes d'emigració de menorquins a Alger: la primera «quasi espontània», entre 1830 i 1835 i, la segona, els anys 1835-1836, promoguda pel baró de Vialar, aristòcrata francès que s'establí pel seu compte a Alger i que, en una estada a Menorca, organitzà l'emigració de moltes famílies, facilitant-los el transport i donant-los feina. Després d'aquestes dues etapes inicials, l'emigració menorquina a Alger continuà, per bé que anà minvant fins que, ja entrat el segle XX, la guerra civil espanyola provocà una segona època d'emigració menorquina a Algèria, tot i que no tan massiva com la primera. Tornant al primer període d'emigració, dins el departament d'Alger, els menorquins s'establiren majoritàriament en alguns pobles o bé en fundaren de nous, com Fort-de-l'Eau (actualment Bordj El Kiffan) —creat el 1849-1850 per 45 famílies menorquines— i Aïn Taïa —creat el 1855 per 967 menorquins.

D'altra banda, per les característiques d'aquesta emigració, es pot establir un paral·lel amb el precedent històric de les migracions de menorquins a la Florida, a l'Amèrica del Nord, durant el segle XVIII, tam-

10. Jaume GOMILA, *op. cit.*, p. 20.

11. «De fait, les Minorquins sont placés d'emblée comme d'indispensables auxiliaires de la colonisation française et les autorités coloniales, civiles et militaires les apprécient grandement et le disent: ici, les rapports élogieux concernant les "Mahonnais" ne manquent pas» (Jean-Jacques JORDI, *op. cit.*).

12. Jaume GOMILA, *op. cit.*, p.21.

13. El 24 de març de 1836, l'Ajuntament de Maó envia una carta a la Reina regent on, entre d'altres aspectes, s'exposa: «Una emigración continua de gentes de todas clases y de todos sexos es el resultado de estas desgracias. Unos jóvenes robustos distinguidos por sus aplicaciones y endurecimiento en el trabajo van a hacer producir las fértiles posesiones francesas de Africa y bien pronto Argel será la patria de gran número de menorquines (...) en los últimos meses de 1835 y los que contamos del presente año se han ausentado un número apenas creíble de naturales; porque aumentando progresivamente la miseria, crece y crecerá progresivamente la emigración...» (Jaume GOMILA, *op. cit.*, ps. 17-18).

14. Jean-Jacques JORDI, *La vida de los maoneses en Argelia. Un pueblo de colonización maonesa: Fort de l'Eau*, «Revista de Menorca» (quart trimestre 1990), ps. 387-404.

bé a causa de l'excedent demogràfic i de problemes econòmics. Aquest grup de menorquins van conservar l'idioma durant un segle i mig, completament aïllats de Menorca.¹⁵ Així doncs, davant d'aquest establiment, podríem dir-ne massiu, de menorquins a Algèria, sorgeixen, respecte al tema de la llengua, interrogants difícils de respondre, principalment perquè l'oralitat és, per definició, efímera. Tanmateix, hi ha tres tipus de dades que poden ajudar a esbossar l'estat de la llengua catalana dels menorquins d'Algèria durant els segles XIX i XX: en primer lloc, comptem amb testimonis documentals contemporanis a l'emigració i al període posterior que descriuen el context lingüístic de l'època; en segon lloc, és essencial tota la informació lingüística i històrica proporcionada per descendents de menorquins d'Algèria actualment residents a França; i, finalment, són de gran ajuda els textos literaris conservats, procedents d'Algèria i escrits en català.

Pel que fa als testimonis documentals contemporanis a l'establiment de menorquins a Algèria, primerament cal fer referència al poeta Jacint Verdaguer, el qual recull, en la seva obra *Excursions i viatges*, impressions i vivències de la seva estada al nord d'Àfrica, amb un apartat dedicat a Alger, datat l'1 d'abril de 1883. El seu testimoni és molt important perquè aporta dades sociolingüístiques referents a uns quaranta anys després de la primera emigració:

«...tingué un goig extraordinari a l'entrar, sentint-hi preguntar i respondre a un eixam de nois i noies la doctrina en català (...) eren los nois de les famílies de molts emigrats de la província d'Alacant i altres del Migjorn d'Espanya que van a cercar a l'Àfrica el pa i la protecció que no troben en la mare pàtria. (...) Per aquells carrers, camps i camins, un se pot dirigir en català a tots los nois i homes espanyols en la seguretat de que en català respondran: en català d'Alacant, suau i falaguer com los aires d'Andalusia, o en català de Maó, grave i ressonant com les onades del Golf de Lió».¹⁶

Així doncs, el 1883 la llengua catalana era viva a Algèria i podem deduir que tenia un ús normal, ja que era encara la llengua del carrer i

15. Vid. Philip RASICO, *Els menorquins de la Florida* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987).

16. Jacint VERDAGUER, *Obres completes* (Barcelona, Editorial Selecta, 1974), p. 1.100.

de l'educació religiosa dels nois i noies d'origen alacantí i menorquí. D'altra banda, el 15 de febrer de 1888, cinc anys més tard de l'estada de Verdaguer a Algèria, Francesc Truyol, que exercia de Canceller del Consolat General d'Espanya a Algèria en funcions de vicecònsol general, va escriure un informe¹⁷ per a l'Arxiduc d'Àustria Lluís Salvador, investigador que llavors preparava els últims volums de la seva obra *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*. L'informe de Francesc Truyol s'inicia amb un elogi al caràcter menorquí i concretament a l'esforç realitzat pels menorquins d'Algèria —sobretot pel que fa a l'agricultura—, seguit d'una breu anàlisi de les causes de l'emigració —d'entre les quals Truyol considera la més important l'exempció de quintes.¹⁸ La part central conté dades sobre la quantitat i la localització dels menorquins d'Algèria: «No me equivoco al decir que en Argelia existen hoy a la vuelta de 20.000 individuos oriundos de Menorca y digo oriundos porque sus padres o abuelos que en ella nacieron, en su mayor parte pagaron ya tributo a la naturaleza».¹⁹ Per tant, Truyol inclou en els seus comptes la segona i tercera generació de menorquins, és a dir, els que ja no havien nascut a Menorca. La primera generació, però, havia transmès als seus fills «incólumes y puras sus buenos usos y costumbres que tanto caracterizan al pueblo menorquín en general y (...) escrupulosamente su idioma y el deseo de no cometer malas acciones...».²⁰ L'informe també conté dades sobre els costums dels menorquins d'Algèria, com ara la tradició dels glosats —de la qual es parlarà més endavant—, cuina i rebosteria, l'agricultura, etc., però, per al tema que

17. Joan OLIVER FUSTER, *Un informe sobre la emigración de menorquinas a tierras de Argelia en el siglo XIX*, «Trabajos de Geografía», núm. 35 (1980), ps. 133-138.

18. «He subrayado las palabras “exención de quintas” para llamar su atención, pues he considerado siempre esa prerrogativa como el motivo más poderoso e influyente y que más vuelo dio a la emigración menorquina. En efecto, sabida es la adversión que los mahoneses tienen al servicio de las armas, no es miedo de empuñar un fusil, no; sino el inmenso cariño que en general profesan los padres a sus hijos y el acendrado amor que éstos sienten por sus padres. La exención de quintas otorgada por el Gobierno Francés hacía que una familia acomodada en Menorca evitase, viniendo a Argelia, su ruina probable a tener que redimir en metálico a sus tres, cuatro o cinco hijos que al venir aquí quedaban libres y para siempre al lado de sus padres» (Joan OLIVER FUSTER, *op. cit.*, ps. 135-136).

19. Joan OLIVER FUSTER, *op. cit.*, p. 136.

20. Joan OLIVER FUSTER, *op. cit.*, p. 137.

ens ocupa, la dada més interessant és aquesta de la transmissió per part de la primera generació de la llengua pròpia als seus fills.

Finalment, un altre testimoni, de 1923, demostra que aquesta transmissió també s'esdevé en les generacions posteriors: es tracta d'unes pàgines que Ferran Soldevila dedica al català dels menorquins d'Algèria, en el llibre *Què cal saber de Catalunya*. Soldevila hi exposa una anècdota que succeí l'any 1923, quan, essent director de la Biblioteca Pública de Maó, un menorquí d'Algèria hi anà de visita. Soldevila hi establí conversa i afirma que «sentint-lo parlar la nostra llengua i no parant esment sinó en la pronúncia, un hom l'hauria qualificat tot seguit de rossellonès, a causa del seu accent afrancesat». Tot seguit, Soldevila reproduïx el que l'algerià li havia explicat:

«Mentre jo anava fent aquestes observacions, l'home anava explicant-se. ¿Si es parlava la nostra llengua a Alger? Déu meu, hi ha ben bé dos-cents pobles, on, per cada habitant que parla francès, n'hi ha deu que parlen la nostra llengua, tan gran és el nombre de mallorquins, menorquins, valencians i catalans que hi habiten. Es pot recórrer bona part de la província o departament d'Alger sense saber parlar més que català. En general, les famílies resten fidels a la llengua. Ell, que és de Ciutadella, va anar-se'n a Alger als 15 anys, va formar-hi la seva família. Té fills i néts i tots parlen la llengua dels avis.»²¹

Així doncs, ja entrat el segle XX, el català era parlat a Algèria pels fills i néts d'un menorquí que hi havia emigrat de molt jove, anècdota que, més endavant, amb l'ajuda d'altres dades, es demostrarà que formava part de la situació general.

Pel que fa a dades més actuals, hi ha diversos fets que, indirectament, ajuden a establir el grau de pervivència del català dels menorquins d'Algèria: sabem, per exemple, que el 1952, el poble de Fort-de-l'Eau celebrà el seu centenari convidant els batlles de Maó, Ciutadella, Alaior, Sant Lluís, Es Castell i Ferreries;²² la qual cosa demostra que els habitants de Fort-de-l'Eau, a mitjan segle XX, tenien plena consciència dels seus orígens. Malgrat, d'una banda, l'afrancesament ràpid

21. Ferran SOLDEVILA, *Què cal saber de Catalunya* (Barcelona, Club Editor, 1968), p. 43.

22. Jean-Jacques JORDI, *ibid.*, p. 404.

i eficaç de l'escola i de la vida pública i, de l'altra, la dispersió a França arran de la guerra per la independència d'Algèria (1962), els descendents dels menorquins d'Alger no han perdut tots aquesta consciència: actualment, cada any per Pentecosta se celebra a Provença, a l'Isle-sur-la-Sorgue (Vaucluse), una trobada d'algerians descendents de menorquins, organitzada per l'Associació de Veïns de Fort-de-l'Eau. D'aquests algerians que participen a la trobada, alguns encara conserven el català, la qual cosa ens aboca a una conclusió: el fet que l'any 1998 descendents de menorquins d'Alger residents a França des de l'any 1962 conservin la llengua, malgrat els entrebancs històrics i l'homogeneïtzació de la França actual, és una prova irrefutable de la seva pervivència —com a mínim en determinats usos— durant més de cent cinquanta anys. No cal dir que el testimoni d'aquestes persones és bàsic i valuósíssim, no sols perquè ells mateixos són la prova de la pervivència de la llengua, sinó també perquè les seves experiències i records poden aproximar-nos a l'estat del dialecte català d'Algèria al segle XX. És per això que la part central d'aquest article es basa en les dades aportades per aquests testimonis. Els documents estudiats són, d'una banda, l'enregistrament i la transcripció d'una conversa del 4 de juny de 1995 (en català), dirigida pel Sr. Ménétrier,²³ entre el Sr. Albert Cardona (nascut a Kouba el 1921 i actualment resident a l'Isle-sur-la-Sorgue, Vaucluse), el Sr. Gaston Cardona (nascut a Kouba l'any 1925 i actualment resident a l'Isle-sur-la-Sorgue, Vaucluse; germà del Sr. Albert Cardona), el Sr. Pierre Llurens (nascut a Fort-de-l'Eau el 1930 i actualment resident a França) i el Sr. Guy Socias (nascut a Fort-de-l'Eau el 1929 i actualment resident a Arcachon, Gironde), i, d'altra banda, la transcripció d'una conversa, també en català, del 18 i 19 de maig de 1997, del Sr. Ménétrier amb el Sr. Albert Cardona.²⁴

23. Tota la informació, dades i testimonis referents a la situació actual dels descendents de menorquins d'Algèria residents a França han estat proporcionats pel Sr. Bernat Ménétrier Marcadal, nascut a Fort-de-l'Eau i descendent de menorquins, actualment resident a Tarba (Tarbes, França), etnòleg, historiador de l'art i estudiós de la història i de la cultura dels menorquins d'Algèria.

24. L'enregistrament de la conversa de 1995 dura 45 minuts i la transcripció, feta pel Sr. Ménétrier en ortografia catalana no normativa (ja que, d'una banda, en alguns casos intenta reproduir la fonètica dels informants sense emprar l'Alfabet Fonètic Internacional i, de l'altra, algunes vegades es nota la influència de l'ortografia francesa),

Pel que fa a les característiques de la llengua dels informants, caldria un estudi complet que expliqués certes diferències, per exemple el major o menor grau de fluïdesa o el recurs més o menys freqüent a mots francesos de cada informant. Potser la història personal de cadascú explicaria casos com el del Sr. Gaston Cardona, germà d'Albert Cardona, que no gosa parlar en català («Non, je vais bafouiller, allez!»), tot i que segueix la conversa perfectament. D'altra banda, el Sr. Guy Socias parla més aviat en mallorquí (no neutralitza les /o/ àtones, etc.), ja que la seva dona va néixer a Mallorca («tenc sa sort, si se pot dir, de tenir una dona,... que va néixer a Mallorca... i que el parla molt bé, com se pot suposar... i el xarra molt. Tenc dues... dues filles que el xarren també molt bé, i se pot dir que quan esteim... a casa... tots quatre... parlam poc es francès»). En general, malgrat la influència de la llengua francesa en certs aspectes de la pronúncia, el parlar dels informants es diferencia molt poc, en essència, del menorquí actual, tal i com es podrà copsar en els fragments reproduïts a continuació.

Un primer fet destacable, pel que fa a les dades que aporten els informants en aquests enregistraments, és la denominació de la llengua: els testimonis actuals anomenen la llengua pròpia «maonès», denominació que es remunta a 1830 i que sembla que fou introduïda pels francesos.²⁵ Així doncs, «menorquins» és un terme poc emprat, men-

consta de 8 fulls mecanografiats. La transcripció de la conversa de 1997, feta també pel Sr. Ménétrier en ortografia catalana no normativa, consta de 16 fulls mecanografiats. El títol o argument de la conversa de 1995 és «Llengo d'ets Maonesos i vida a's Fort-de-l'Eau» i el de la conversa de 1997 és «Llengo d'ets Maonesos i vida a Kouba, Maison-Blanche i alentorns». A banda del que s'exposarà en aquest article, les converses giren al voltant d'altres temes, com els costums dels menorquins d'Algèria, les begudes i el menjar (sobrassades, crespells, formatjades, ensaïmades, etc., avui encara receptes essencials de la cuina menorquina), els jocs infantils i d'adults (com el «truc», un joc de cartes que encara actualment té molta tirada a les Illes), les festes majors, les feines del camp, els ocells i els animals en general, etc., entre d'altres aspectes més concrets com els malnoms d'alguns menorquins d'Algèria, anècdotes sobre una família italiana i costums dels maltesos, etc.

25. «Sobre el vocablo "maoneses" entendemos los emigrantes de Menorca porque es así como las autoridades francesas de Argelia les llamaban. Sin embargo, numerosos eran los de Ciutadella, Es Mercadal, St. Lluís...» (Jean-Jacques JORDI, *ibid.*, p. 387). Cal tenir en compte, però, que la denominació pot també tenir origen en els menorquins mateixos: actualment, molta gent de Menorca denomina la llengua segons el seu poble d'origen («maonès», «ciutadellenc», «ferrerenc», etc.) i he sentit menorquins

tre que «maonesos» és la forma que predomina: «Jo stic Pierre Llorens... nascut a Fort de l'Eau (...) a Alger (...) era la capital d'ets maonesos». També ens dóna testimoni d'aquesta denominació Francesc Truyol, en l'informe citat: «Todos ellos conocidos generalmente aquí bajo la designación de Mahoneses». En aquest «todos», Truyol hi inclou no només els menorquins, sinó també els mallorquins.²⁶ D'altra banda, un dels informants que més empra el terme «menorquí» és el Sr. Guy Socias, segurament perquè la seva dona és mallorquina i perquè ha visitat les Illes força vegades. Potser per això Socias té una mínima consciència de la unitat de la llengua: «es parlar menorquí, o mallorquí que és igual». A més a més, anomena «menorquí» la seva parla mallorquina. Tornant al terme «maonès», cal fer esment de l'escriptor Albert Camus, descendent de menorquins (el cognom de soltera de la seva mare era Sintes), que també testimonia aquesta denominació dels menorquins i de la seva llengua en la seva novel·la pòstuma *El primer home*, l'escenari de la qual és la ciutat d'Alger durant la infantesa de l'autor, amb moltíssimes coincidències amb les dades aportades pels informants:

«Élevée par ses parents mahonnais, dans une petite ferme du Sahel, elle avait épousé très jeune un autre Mahonnais, fin et fragile, dont les frères étaient déjà installés en Algérie dès 1848 après la mort...»

«Le dimanche en effet, quand la grand-mère recevait la visite de ses filles mariées, deux étaient veuves de guerre, ou de sa soeur qui habitait toujours une ferme du Sahel et parlait plus volontiers le patois mahonnais que l'espagnol, après avoir...».

«...parlant toujours de son mari mort depuis longtemps, l'oncle Joseph qui, lui, ne parlait que le mahonnais...».

que fa molts anys que viuen a Barcelona —i que, per tant, potser l'exemple no és del tot significatiu— que, no essent de Maó, sinó d'Alaior o de Ciutadella, anomenen la llengua «maonès» i fins i tot l'illa sencera rep el nom de Maó. D'altra banda, el dialecte menorquí de Florida també era conegut com a «mahonese». Segurament, doncs, el pes de Maó com a capital va tenir alguna cosa a veure en l'ús d'aquest terme. Un exemple d'aquesta denominació ens el proporciona el Sr. Albert Cardona: «Es Maonès... seré sa nostra llengo... Rallam molt bé es Maonès, i es Francès... Mira!»).

26. Joan OLIVER FUSTER, *op. cit.*, p.135.

«Les Mahonnais qui débarquent en petites troupes avec la malle et les enfants. Leur parole vaut un écrit. N'emploie jamais un Espagnol. Ils ont fait la richesse du littoral algérien».²⁷

Pel que fa a la situació del català a Alger, és molt important el testimoni del Sr. Albert Cardona en l'enregistrament de 1997, que informa d'un cert plurilingüisme en les zones poblades per descendents de menorquins. En primer lloc, sembla que els «missatges», els ajudants dels pagesos, tant àrabs com francesos, al servei d'agricultors menorquins, sabien parlar, en major o menor grau, el català, com a mínim per entendre's en les feines del camp:

«A vegades hi eren francès, es missatges, però rallava es maonès també, eh!... i ets altres eren moros (...) [amb els àrabs] a vegades es rallava en francès, però vegades se rallava en moros, o... i vegades... de sa banda d'es Fort de l'Eau se rallava en maonès (...) Es Moro sabia rallar es Francès perquè havien anat a l'escola ambe noltros (...) Rallaven es Francès i... n'hi havia que rallaven es kabeili... que venien de ses muntanyes, rallaven es kabeili! I n'hi havia que rallaven es Maonès (...) A's Fort de l'Eau... per... Fort de l'Eau era una... era un puesto on molt, molt de moros rallaven es Maonès, molt, molt, molt de Moros. Rallaven es Maonès perquè sempre feien feina amb ets Maonesos.»

En segon lloc, el Sr. Albert Cardona també esmenta que, a més del francès, del «maonès» i del «moro», alguns menorquins coneixien també el «kabeili» (és a dir, el kabil, un dialecte berber):

«Hi havia... alors hi havia sa llengo francesa... (...) i (lla)vonses hi havia sa llengo moro, i (lla)vonses sa llengo ma... maonès, i (lla)vonses hi havia sa... sa llengo kabeili... le Berbère. (...) Hi havia quatre llengos. (...) Hé, hi havia quin sabia es Francès i es Moro... d'altres sabien es Francès, es Moro i es Maonès, i d'altres sabien es Francès, es Moro i es kabeili,... tots! [En aquest moment de la conversa el Sr. Ménetrier demana al Sr. Cardona quantes llengües parlava normalment un maonès

27. Albert CAMUS, *Le premier homme* (París, Ed.Gallimard, 1996), ps. 81, 88 (per «patois» els francesos entenen els parlars sense codificació ni reconeixement oficial. *Vid.* Nota 31. D'altra banda, faig notar que els informants no empen mai aquest terme), 126, 269. Hi ha traducció catalana d'aquesta obra: *El primer home* (Barcelona, Empúries, 1994), ps. 72, 78, 109, 232.

de Fort-de-l'Eau o de Rouiba o de Maison Blanche cap allà 1910-1920. El Sr. Cardona respon:] Ses llengos que venc de vos dir. (...) Ses quatre! Sí, sí, ...es kabeili no, eh! es kabeili és més lluny, mes hi havia de Maonès qui... qui rallaven es kabeili (...) Pocs! Pocs! N'hi havia pocs d'açò.»²⁸

Malgrat que no es pugui determinar amb exactitud quin era el grau de coneixement d'aquestes llengües, es pot més o menys intuir prenent com a hipòtesi el coneixement de l'àrab del Sr. Albert Cardona, que encara actualment «tradueix simultàniament» frases del català a l'àrab i del francès a l'àrab, sobretot referents a la vida del camp:

«...En Maonès diríem: “Avui hem d'anar sembrar faves”. En Moro diríem: “Lyûm enrâsu'l fûl”. En Maonès diríem: “Avui 'nam a sembrar patates”... En Moro diríem: “Lyûm enrôh enrâso'l batâta”. En Maonès, diríem: “Avui anem a sembrar fesols”. En Moro diríem: “Avui enrôh enrâso djilbâna”. (...) En Maonès diríem: “Demà'nirem a sembrar carxofes, però sembrarem a's matí, a sa fresca”. En Moro diríem: “Radwâ enrôh enrâso'l karnûn be sas' bâh bekrî”. (...) En Maonès diríem: “Anirem a donar menjar a-n ets cavalls perquè demà'nirem a sa feina”. En Moro diríem: “enrôh... enrôh na kûl... ro... nrôh nwâkel 'l zwâyel radwâ ih rôh al h' dmâ”. (...) He... En Maonès... he bé per Pascos hi diríem dos dies de festa. I en Moro diríem: “Lyûm fest... fextâ atânsarâ... fêxtâ atân'nsarâ andanâ yumên malhâlmux”. (...) I en Francès, en Francès: “Il y a le Jour de Pâques, y a deux jours de fête, donc deux jours nous allons pas travailler”. (...) En Francès: “Demain nous irons semer du blé”. En Mahonnais: “Demà'nirem sembrar blat”. I en Moro: “Radwâ enrôh enrâso 'l g'mâh”.»

Sembla lògic, doncs, pensar que era un plurilingüisme molt centrat en les feines agrícoles i que el coneixement del català per part dels «missatges» àrabs i francesos devia ser similar al que el Sr. Cardona té de l'àrab o potser fins i tot superior, ja que cal tenir en compte que els menorquins eren els amos i els missatges treballaven per ells i que, per

28. L'anècdota de Soldevila citada més amunt afegeix algunes dades interessants sobre el plurilingüisme. Segons aquest autor, el menorquí d'Algèria que conegué l'any 1923, que no sabia llegir, li va dir: «—Si vol que li parli francès, li parlaré francès; si vol espanyol, espanyol; si vol italià, italià; si vol moro, moro» (Ferran SOLDEVILA, *op. cit.*, p. 43).

tant, eren els illencs qui dominaven el món agrícola.²⁹ Així, com afirma el Sr. Guy Socias en l'enregistrament de 1995:

«En lo que s'era conservat més es parlar menorquí (...) és en sa manera de (...) produir hortalissa (...), en una feina, que supòs, havia'stat creada exclusivament p'ets maonesos. No hi havia cap paraula mora, ni cap paraula francesa... dins sa feina nostra. (...) a Fort de l'Eau hi havia una població a un vuitanta per cent agrícola. I ets Francesos no hi tenien... res que veure amb això. No hi havia... no hi havia duit res.»

D'altra banda, pel que fa a l'escola, el Sr. Cardona afirma que allà «no rallàvem es Maonès, ha no... no. Rallàvem es Maonès amb sa família, amb ets parents...(...) amb ets parents, amb qui jugava amb noltros, sempre rallàvem es Maonès. Mes quan anàvem a'scola no, sempre rallàvem es Francès (...) es mestre m'haguere dit c'est une école française, c'est pas une école mahonnaise, voilà». Evidentment, la llengua dels menorquins no gaudia del mateix estatus social i legal que la llengua francesa, la qual cosa va conduir, els darrers anys abans de la independència d'Algèria, a la situació que explica el Sr. Socias:

«Crec que en sa part de literatura, de cultura diguem, Menorca no... no tenia es puesto que tocava, diguem a Fort de l'Eau... Sa gent xarraven un poc encara, com noltros, però ses coses se perdien ja... només... només han conservat de Menorca sa feina i es menjar. De tot lo demés ha anat desaparequent: forma de vida, tot... [en aquest punt de la conversa, el Sr. Ménétrier li pregunta si és que la vida pública era més afrancesada, i el Sr. Socias respon:] Ah sí! Ets a'lots anaven a l'escola, ja

29. Aquesta és també la visió que té Francesc Truyol en el seu informe: «Mahoneses fueron los que han puesto los primeros terrenos en estado de cultura, procediendo a su desmonte y roturación; ellos fueron los primeros que alimentaron de granos y hortalizas a los conquistadores cuerpos de ejército acantonados en Argelia, y no parece sino que en las mismas dificultades del trabajo preliminar de cultura, encontraban ellos nuevos bríos. Argelia no sería seguramente lo que es, si no fuera por los mahoneses. Mahonés ha habido que después de recibida su concesión de 15 o 20 hectáreas se ha establecido en ella con su familia al abrigo de dos o tres paraguas, que les servía de tal, de quitasol y de vivienda, y hoy sus nietos poseen una situación holgada. Pocos son, en fin, los mahoneses que hayan podido arrepentirse de haber emigrado, y que no gocen de bienestar relativo» (Joan OLIVER FUSTER, *op. cit.*, p. 135).

duien vida de francès i va anar desaparequent... poc a poc... I se pot dir que en es final... (...) l'any xixanta, sí, l'any xixanta ja no's xarrava molt es Maonès a Fort de l'Eau, poc, poc, poc... l'entenien, l'entenien. Ats àmbits familiars. Qualcú que venia... hi ha hagut qualcú qu'ha migrat, de Mallorca o de Maó. Més de Mallorca que de Menorca, i qu'encara duien aquell xarrar, i sa gent... s'hi tornava a tirar un poc, però poca cosa,... poca cosa.»

D'una banda, aquesta emigració de mallorquins i menorquins a Algèria a la qual fa referència el Sr. Socias pot tractar-se de gent que fugia de la guerra civil o de les seves conseqüències i que, pocs anys més tard, van haver de marxar d'Algèria a causa també de la guerra. D'altra banda, malgrat que la situació descrita pel Sr. Socias indica que poc abans de 1962 el català dels menorquins d'Algèria tenia un ús força restringit, és evident que anteriorment havia tingut un ús més ampli i important, com ho demostra el fet que aquests testimonis actualment residents a França parlin català quan es troben entre ells, com explica el Sr. Socias: «I ara no ho sé... esteim molt aïslats... molt aïslats i un pic cad'any que venim, jo vec tots ets amics i encara xarr amb ells. Un poc així...». Cal tenir present, a més a més, que també parlen català en les seves estades a Menorca o a les Illes. El Sr. Cardona explica: «Vaig anar... vaig anar dues vegades a Maó, et... i una vegada a Ibissa i sempre he rallat es Maonès». El Sr. Llurens explica el mateix de les seves estades a Mallorca: «I ara quand vaig un poc a Mallorca i que més o menos... per açò que me record un poc de rallar. I però... una cosa que me fa... que me dóna gust és qu'es meu fill i sa meua filla xarren es Maonès també. Han viscut un any allà però... ho xarren un poc. I vol dir que continua...».

Així doncs, el català de Menorca es conservà a Algèria fins la segona meitat del segle XX i encara és parlat pels descendents de menorquins que van haver d'establir-se a França a causa de la guerra per la independència d'Algèria.³⁰ El català dels alacantins també es conservà i, al final del segle XIX, per exemple, es van publicar diaris en català (el català de la comarca de la Marina) en ortografia francesa, «Le journal de Ca-

30. Tinc notícia d'alguns que van dirigir-se a Mallorca o a Menorca, tot i que es tracta de casos aïllats, ja que la gran majoria s'establí al sud de França.

gayous» i «El Patuet».³¹ També els rossellonesos deixaren documents escrits: Jacques Bohé,³² funcionari rossellonès resident a Algèria, publicà un recull de poemes, *Roussillou*, en ortografia francesa.³³ Jacques Bohé, però, escrivia normalment en francès, sobretot teatre i novella. La seva segona novella, *Glozeville*,³⁴ té un interès especial no només perquè narra —o més ben dit descriu— la vida d'un poble menorquí d'Algèria, sinó també perquè, a més a més, el públic al qual s'adreça són precisament els «maonesos», tal i com l'autor indica a l'inici de la novella:

31. Aquests dos termes, «cagayous» i «patuet», no tenen un significat unívoc, sinó que varia segons qui els empra. Segons la bibliografia francesa, «Cagayous» és «un personnage célèbre de la littérature pataouète, crée par Musette (pseudonyme de Victor, Maurice, Auguste Robinet) (...) les chroniques pleines de verve de cagayous ont paru dans la presse avant d'être reprises en volumes. Cagayous, c'est Gavroche, Till l'Espigle, Guignol et tous les gosses de la rue. Son parler, c'est le sabir pataouète de Bab-El-Oued, mais de la base, du trottoir! Plus qu'un sabir, c'est un amalgame d'emprunts à tous les langages; c'est un certain parler pied-noir» (Léon MAZZELLA, *Le parler pied-noir*, París, Rivages, 1989). Segons el Sr. Bernat Ménétrier, «Cagayous» o «Cagallús» era el nom d'un personatge de rondalla, estil Patufet, d'origen menorquí. D'altra banda, segons la *Gran Enciclopèdia Catalana*, «patuet» era la denominació a Algèria de la llengua parlada per valencians, balears i rossellonesos (segurament una derivació del francès «patois»); tanmateix, el Sr. Ménétrier afirma que la denominació «patuet» o «patouet» s'aplicava a una mena d'«ensaladilla russa» (sic) parlada als barris populars, suburbans, del nord d'Alger (Bab-El-Oued), una barreja d'«alacantí /maonès/ espanyol» (sic), no gaire ben considerada pels habitants de Fort-de-l'Eau (el Sr. Ménétrier explica que la seva mare, nascuda a Hussein-Dey i descendent de menorquins, s'avergonyia quan sentia aquest parlar barrejat).

32. «Jacques Bohé est né à Collioure dans les Pyrénées Orientales et, encore enfant, arrive à Alger. C'est un Français et un Roussillonnais (...) Il a une bonne connaissance du catalan, ce qui lui permet de passer son enfance parmi les Mahonnais dans les années 1880 (...) Jacques Bohé est semble-t-il un fonctionnaire du Gouvernement Général» (Jean-Jacques JORDI, *Glozeville, un roman inédit hispano-algérien*, inédit. Conferència llegida al «Colloque Littératures Coloniales-Métamorphoses d'un regard sur la Méditerranée et l'Afrique», Aix-en-Provence, 7 i 8 d'abril de 1997).

33. Per tal que hom pugui fer-se'n una idea, reproduïxo un fragment d'un poema (*La Catalane*): «Joube, la catalane ès oune mignounette / Achouride, riàire, am'b'oun poc de toupèt, / Las galtas fresques, als oulls bious, al cos bèn drèt, / Bastide chimplamèn, mèn par cho, bèn gouapète» (Jacques BOHÉ, *Roussillou*, Algèria, Imprimerie J. Fernandès, 1920-1930?). Aquest llibre de poemes ha estat proporcionat pel Sr. Ménétrier, que l'obtingué d'Yvonne Doizon-Mercadal de Villa, de Hussein-Dey, amiga de la filla de Jacques Bohé.

34. El llibre, que consta de 208 pàgines dactilografiades, fou enviat els anys trenta al Governement Général per tal d'obtenir una ajuda per a la seva publicació. El 1944 encara no s'havia publicat i va anar a parar al «Centre des Archives Outre-Mer» (C.A.O.M. 8x28).

«A mes amis mahonnais qui liront ce livre:

J'ai vécu au milieu de vous les années de mon enfance; j'ai partagé vos jeux, vos peines et vos joies; je parle comme vous votre langue; je connais vos habitudes, votre caractère, votre mentalité (...) C'est pour fixer le souvenir d'une époque révolue que j'ai écrit ce livre qui vous intéressera, je l'espère, et que vous tiendrez à conserver pour faire lire à vos petits-enfants, quand ils seront en âge de comprendre, l'histoire de leurs aïeux, les premiers mahonnais en Algérie.»

D'entre els diversos costums, actituds i maneres de fer dels menorquins descrites, Jacques Bohé es mostra molt interessat pel tema dels glosats —d'aquí el nom del poble i el títol de la novel·la, «Glozeville»—, cançons llargues improvisades o escrites tradicionals de Mallorca i Menorca. No només la literatura de Jacques Bohé reflecteix la forta presència d'aquesta tradició a Algèria, sinó que també hi fa referència Francesc Truyol³⁵ i el Sr. Albert Cardona esmenta les gloses com una de les distraccions d'aquells temps. Tanmateix, la importància d'aquesta tradició queda palesa en el fet que s'han conservat dos glosats escrits per menorquins d'Algèria: *Gloses qui tractan de l'assassinat que es va cumetre el dia divuit de matcchs de mil noucents nou, é nes terme de Kouba, prwvincie d'Alger, les cuals seran divisades en tres parts*³⁶ i *Glusat des mal temps que va fe lany 1911 en Mison Cerre (au profit des inondés de Maison Carré)*.³⁷

El primer text, escrit per Lluís Teixidó i Sintès, de Kouba,³⁸ fou publicat el 1909 a Maó, la qual cosa demostra que les relacions entre

35. «Tampoco se ha perdido la costumbre de glosar o sea de cantar de una manera candenciosa y al compás de una guitarra improvisando los versos (...) Sin ir más lejos, el otro día assistí por un par de horas (por no tener paciencia para más) a una de esas luchas poéticas que, según me dijeron a la mañana siguiente, duró desde el sábado, 4 de febrero a las ocho de la noche hasta las cinco de la madrugada siguiente, sin interrupción, es decir, hasta que uno de los lidiadores resultó vencido. A la reunión habían acudido mahoneses de los pueblos de Bordj Menaiel, Alma, Belle Fontaine, El Bihar y Hussein-Dey» (Joan OLIVER FUSTER, *op. cit.*, p. 137).

36. Lluís TEIXIDÓ I SINTÈS, *Gloses qui tracten de l'assassinat...* (Maó, Imprenta de Bernat Fàbregues, 1909).

37. Rafel SINTÈS I MELIÀ, *Glusat des mal temps...* (Alger, Imprimerie Algérienne, 1911).

38. «A Kouba es esmeu paratje / De ufisi som cunrredó / De nom Lluís Teixidó / Y Sintès de derré llinatje / En ningú me fachs sauvatje / Tan si es pobre com seño» (Lluís TEIXIDÓ I SINTÈS, *op. cit.*, p. 10).

Algèria i Menorca persistien al començament del segle XX.³⁹ Aquestes gloses narren el brutal i sagnant assassinat d'una família menorquina, comès per un antic «missatge», amb la intenció de dur a terme un robatori. A banda de l'interès que ofereix el text a nivell lingüístic i històric, la seva importància rau en el fet que la història que s'hi narra —segurament verídica— es transmeté per tradició oral i que l'escriptor Albert Camus sembla que la va recollir, reinterpretant-la literàriament, en el llibre ja esmentat *Le dernier homme*. És força probable que l'assassinat al qual fa referència Camus sigui el de les Gloses de Kouba, ja que hi ha una coincidència d'elements argumentals: el fet que l'assassí sigui, en ambdós casos, un «missatge», i el robatori el motiu de l'assassinat; el nombre de fills del matrimoni (tres); el fet que un dels fills escrigui amb sang el nom de l'assassí (encara que el nom variï) i, finalment, la indignació de l'opinió pública que reclama la pena de mort per a l'assassí.

«Pirette était ouvrier agricole dans une ferme de Sahel, assez près d'Alger. Il avait tué à coups de marteau ses maîtres et les trois enfants de la maison. “Pour voler?” avait demandé Jacques enfant. “Oui”, avait dit l'oncle Étienne. “Non”, avait dit la grand-mère, mais sans donner d'autres explications. On avait trouvé les cadavres défigurés, la maison ensanglantée jusqu'au plafond et, sous l'un des lits, le plus jeune des enfants respirant encore et qui devait mourir aussi, mais qui avait trouvé la force d'écrire sur le mur blanchi à la chaux, avec son doigt trempé de sang: “C'est Pirette”. On avait poursuivi le meurtrier et on l'avait trouvé hébété dans la campagne. L'opinion publique horrifiée, réclamait une peine de mort que l'on ne lui marchandait pas...»⁴⁰

Pel que fa al segon glosat, escrit per Rafel Sintes i Melià,⁴¹ publicat el 1911 a Algèria, conté 62 estrofes de 6 versos que narren també una

39. El Sr. Albert Cardona conserva, d'entre les pertinències que s'endugué de Fort-de-l'Eau, un volum titulat *Folklore balear/Rondaies de Menorca (recullides i anotades per Andreu Ferrer Ginart)*, imprès a Ciutadella el 1914, obsequi d'un cosí de Menorca que els visitava sovint i que sempre els duia sabates i llibres. El Sr. Albert Cardona situa entre 1925-1935 la visita en què el seu cosí li regalà les *Rondaies*.

40. Albert CAMUS, *op. cit.*, p. 80. (traducció catalana, ps. 70-71).

41. «Se sert que tutom dira / Que no nesplic semitat / Punt per punt lu que pesat / Ningun homu u pot cunta / Bach pos es meu nom firmat / Refel Sintes-Melià» (Rafel SINTES I MELIÀ, *op. cit.*, p. 13).

tragèdia real: les conseqüències d'un temporal que inundà Maison Carré i que provocà diverses pèrdues humanes i destrosses materials. El que és important, sociolingüísticament parlant, és que l'objectiu era ajudar econòmicament les víctimes, la qual cosa vol dir que hi havia un públic per llegir aquestes gloses i comprar-les.

Els dos glosats conservats, doncs, tenen molta importància, no només perquè signifiquen que una tradició oral i escrita típicament menorquina es conservà a Algèria fins al segle XX, sinó també perquè ambdós textos, escrits en una llengua amb poquíssimes interferències, indiquen que, en la primera dècada del segle, el català era prou viu com per posar-lo per escrit.

A tall de conclusió, es pot dir, doncs, que aquests textos són proves evidents que el català dels menorquins d'Alger es va conservar fins al segle XX. Tanmateix, són els testimonis actuals els que aporten la prova definitiva que el menorquí d'Alger s'ha conservat fins avui: encara que la llengua d'aquests testimonis tingui un ús residual, o, si més no, força restringit, el fet que parlin en menorquí encara ara, dispersos per França i amb molt poca connexió entre ells, significa que a Alger, a la primera meitat del segle XX, el grau de pervivència i de presència del menorquí encara devia ser força notori. Per acabar, voldria remarcar i insistir en la necessitat urgent d'un estudi a fons, tant pel que fa a la seva història com lingüísticament, del parlar dels descendents de menorquins d'Algèria residents actualment a França. Caldria, entre d'altres aspectes, detectar-ne els possibles elements fruit del contacte amb altres llengües (com el francès i l'àrab) i amb altres dialectes del català (l'alacantí i el rossellonès). D'altra banda, també seria molt interessant estudiar la possible influència del menorquí sobre l'àrab algerià (tot i que la lamentable situació política d'Algèria no ho permeti ara com ara) i sobre el francès colonial. Seria trist, doncs, que es deixés passar l'oportunitat d'estudiar la llengua dels últims parlants del menorquí d'Algèria, la darrera mostra d'un dialecte colonial de gairebé dos segles d'existència.

MARTA MARFANY I SIMÓ
Universitat Autònoma de Barcelona